

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Кафедра галузевої соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:
**ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

Спеціальність: 054 «Соціологія»
Освітня програма: «Соціальні технології»
Освітній ступінь: бакалавр
Кваліфікація: бакалавр соціології

Авторка:
Пантак Дар'я Олегівна
студентка 4 курсу

Науковий керівник :
Боровський Олексій Олександрович,
доцент, кандидат соціологічних наук

Бакалаврська робота допущена до захисту
рішенням кафедри галузевої соціології

Протокол № _____ від «__» _____ 20__ р.

Зав. кафедри _____ доцент Безрукова О. А.
підпис

Київ 2021

Зміст	
Вступ	3
РОЗДІЛ 1. Соціологія соціальних трансформацій	5
1.1 Теоретичні засади соціальних змін	5
1.1.1 Соціальні зміни та соціальний процес	5
1.1.2 Теорія соціального прогресу	7
1.2 Особливості соціокультурних трансформацій в Україні	10
1.3 Трансформація цінностей	13
Висновки до розділу 1	16
РОЗДІЛ 2. Формування в Україні громадянського суспільства	18
2.1 Теоретичні засади громадянського суспільства	18
2.1.1 Роль і місія громадянського суспільства	18
2.1.2 Ціннісні орієнтири громадянського суспільства	21
2.2 Особливості становлення громадянського суспільства в Україні	23
Висновки до розділу 2	26
РОЗДІЛ 3. Дослідження трансформації демократичних цінностей в Україні на основі даних міжнародного дослідження цінностей	28
3.1 Аналіз громадянської залученість українців під час третьої хвилі дослідження	29
3.2 Ціннісні трансформації громадянського суспільства	32
Висновки до розділу 3	40
Висновки	42
Перелік використаних джерел	43

Вступ

Актуальність: Україна за все своє існування переживала багато соціальних та політичних змін. До того, як України здобула незалежність частка з цих трансформацій не залежала від українського суспільства, а були частиною історичних змін країн, в склад яких входила Україна. Після 1991 року все змінилося і наша країна починає йти своїм шляхом соціальних трансформацій, який не схожий на будь-яку іншу країну. Громадянське суспільство, яке почало зароджуватися ще не має повної сили і далеке від моделей західного світу, проте із року в рік ми спостерігаємо, як воно проявляється у житті нашої країни. Економічні та політичні перешкоди не дають сформуватися суспільству, яке б повністю поділяло демократичні цінності та було б контролювано незалежними громадянськими організаціями.

У цій дипломній роботі, я хотіла би візуалізувати та відобразити такі не очевидні процеси у нашому суспільстві, як трансформація, модернізація та громадянське суспільство. Для того, щоб моя робота була нагляднішою та відповідала сьогоденню я взяла за основу для аналізу дані соціологічного опитування WVS за 1996 та 2020 рік. Таким чином мені вдасться оцінити наявність або відсутність змін у громадянському суспільстві у розрізі 24 років. На мою думку, такий огляд може бути ґрунтовним та дасть відповідь на питання про те, як трансформується Україна за роки незалежності.

Соціальні зміни - це те, що неможливо дослідити у моменті. Це неможливо описати та назвати актуальним. Суспільство не є статистичним, ми можемо лише порівняти те, що було з тим, що було нещодавно. У цій роботі мені б хотілось дослідити не факт трансформацій у суспільстві, а зміни у моделях взаємовідносин індивідів у рамках українського соціуму. Які були причини цих змін, на що вони вплинули і як наше суспільство відрізняється від того, що було раніше, у радянські часи. Україна пройшла великий трансформаційний шлях: змінювалися економічні аспекти, політичні, географічні, та чи змінилося якісно суспільство?

Щоб відповісти на це питання треба зрозуміти, які цінності відповідають демократичному суспільству та чи розділяють їх сучасні українці. На основі головних категорій демократизацій як, наприклад, свобода слова, і політична толерантність, свідомість прав, підтримка інакодумства я й буду робити свої висновки.

Об'єкт: демократичні цінності громадянського суспільства

Предмет: трансформація демократичних цінностей громадянського суспільства в Україні

Мета: визначити напрям та прояви трансформації демократичних цінностей в Україні та окреслити їх роль у громадянському суспільстві

Завдання:

- 1) Дослідити явище суспільних трансформацій у контексті теорії соціального прогресу
- 2) Описати причини та шляхи ціннісних трансформацій
- 3) Визначити сучасні тенденції суспільних трансформацій в Україні
- 4) Дослідити особливості громадянського суспільства в Україні
- 5) Дослідити громадянську та політичну залученість українців
- 6) Визначити риси ціннісних трансформацій в українському суспільстві
- 7) Дослідити трансформацію громадянського суспільства України

РОЗДІЛ 1. Соціологія соціальних трансформацій

1.1 Теоретичні засади соціальних змін

Соціальні зміни - це неоднозначний процес, який точно існує, але який складно дослідити та визначити за якоюсь однією моделлю. Деякі теорії минулого зараз вважаються хибними, деякі стали основою для сучасних альтернативних поглядів. Є дещо, що пов'язує усі ці різні теорії соціальних змін та надає їм спільні обриси. Такою сполучною категорією може бути поняття соціального процесу, а об'єднуючою ідеєю: стремління до опису прогресу суспільства.

1.1.1 Соціальні зміни та соціальний процес

Для того, щоб визначити поняття соціального процесу, треба розібратися з чого він складається та як відображається на житті суспільства. Типології соціальних процесів відрізняються від вченого до вченого. Штомпка у своїй роботі зібрав різні бачення на природу соціальних процесів та запропонував типологію, яка поділяє їх за формою, результатом, причинністю, за рівнем соціальної реальності і часовими рамками.

Якщо казати про те, як саме протикають соціальні процеси, про їхню невідпинність та незворотність. то можна поділити їх за формою на направлені та ненаправлені. Направлені соціальні процеси це ті, які ми не контролюємо у загальному вимірі, вони відбуваються в незалежності від того, хочемо ми цього чи ні. Це можна порівняти з неминучості часу та історії, де події впливають один на одну і це ніколи не зупиняються. Можна також сказати, що направлені процеси мають ціль, яку можна визначити за основними тенденціями. Прикладами таких процесів на мікрорівні може бути соціалізація індивіда, індивідуальна біографія та кожне окреме життя. На макрорівні гарно ілюструють такий перебіг подій технологічне та демографічне зростання. Вчені по-різному досліджують направлені соціальні процеси, існує два основних види: лінійні та

нелінійні. Перші визначають поступовий розвиток суспільств, коли кожен наступний крок залежить від того, який темп розвитку та що було досягнуто у минулому. Прикладом може бути теорія соціальної еволюції, де подібно до біологічної, культури різних суспільств мають спільні правила та один набір обов'язкових етапів, через які потрібно поступово пройти. Нелінійні ж процеси описують відсутність прямих причинно-наслідкових зв'язків. Одна подія може бути не пов'язана з наступною, така форма каже про те, що не існує єдиного універсального шляху для розвитку не те що кількох суспільств, а навіть для одного. Ненаправлені процеси, на противагу напруженим, не мають конкретної мети, вони можуть бути спонтанними та хаотичними або зацикленими, повторюваними. [Козырев, 2005: № 3, с.113–119].

Для того, щоб зрозуміти яку вагу мають ті чи інші соціальні процеси, треба звернутися до типології змін, які вони можуть преносити у соціальне життя. Процеси, які у своєму кінцевому результаті мають великий вплив на соціальні структури та функції, називають морфогенезом. Саме такі процеси грають визначну роль у розвитку цивілізацій, їхньої культури та інших соціальних складових. Завдяки таким процесам ми відійшли від примітивних суспільств та рухаємося у бік нових проявів постіндустріальної епохи. Звісно, такі процеси - це не більша частина наших взаємодій, куди частіше ми стикаємося зі звичайними підтримуючими процесами, які допомагають нам адаптуватися до нових умов, зробити життя більш урівноваженим. Зміни можуть бути, як якісними, так і кількісними. Процеси можуть впливати не тільки на соціальне поле взаємовідносин, а й на такі показники, як демографія, розміри міст, накопичення капіталу. Трансформація з видимими змінами та перетвореннями, за якими можна простежити, це поєднання кількісних та якісних зрушень.

Розібравшись з типологією процесів та їхніх результатів, варто згадати про причинність всіх цих подій. Фактори поділяють на ендогенні, які визначають внутрішні причини, та екзогенні - зовнішні. На ділі, ці фактори дуже складно чітко відділити один від одного. Вважається, що причини, що викликані

природними заворушеннями - це екзогенні, адже суспільство не може керувати непередбаченими катаклізмами. Проте, такий погляд вважається примітивним, адже часто люди самі провокують природні проблеми своєю діяльністю. Таким чином глобальне потепління з одного боку прояв природи, а з іншого закономірна реакція планети на забруднення навколишнього середовища людьми. Більшість причин мають змішаний характер і для того, щоб розібратися, що на що впливає треба детальніше розглядати конкретні ситуації.

Соціальні процеси - це те, на чому тримається теорія соціальних змін, найменша одиниця, яку можна дослідити. Вони відбуваються на різних рівнях соціальної реальності та впливають один на одного. Макропроцеси можуть впливати на мікро та навпаки. Процеси, які відбуваються на рівні індивідуальних дій акторів, які залежать від їхніх власних мотивів, називають тими, що походять знизу. Ті які контролюються та є реакцією на соціальну реальність, називають тими, що походять зверху або запланованими. Деякі процеси тягнуться роками, перш ніж вони зможуть досягти своєї мети, інші проходять швидко, так і не трансформували суспільство.

1.1.2 Теорія соціального прогресу

Щоб об'єднати поняття соціальних процесів та видимих змін та трансформацій, вченими минулого була описана теорія соціального прогресу. Тенденції до узагальнення всієї історії людства, як шляху до вдосконалення з кінечним позитивним результатом, прослідковувалися ще в античній літературі у таких діячів, як Арістотель та Платон. Вони казали про те, що суспільству притаманний розвиток, який веде їх від нерозвиненого зародишу до більш розвинутих форм. Арістотель вбачав кінцевий результат розвитку суспільства грецьку державу. У середньовіччі вважалося, що постійне накопичення знань та ідей суспільством є прогресом у порівнянні з неосвіченими людьми минулого. В епоху, коли європейці почали досліджувати інші континенти стало зрозуміло, що

різні суспільства знаходяться на різних етапах розвитку, проте вважалося, що шлях прогресу та образець в усіх один, одні суспільства демонструють іншим, что треба досягнути, а інші, як було раніше[Штомпка, 1996]. Ближе до 20 сторіччя наука зустрічається з теоріями про “еру прогресу”. Тоді вважалося, що суспільству притаманний невинний розвиток уперед, з позитивними змінами та покращенням соціального життя.

Щоб зрозуміти, за якими критеріями визначається прогрес, треба згадати про те, який практичний вплив на соціальне життя він має. Прогрес - це перш за все трансформація, перехід від одного стану в інший. Щоб оцінити прогрес, треба порівняти щось, що було раніше з тим, що ми маємо зараз. В ідеї прогресу лежить ствердження про те, що кожен наступний стан краще минулого. Для порівняння ми можемо використовувати технічні та економічні аспекти. Проте самі по собі вони не несуть якісних змін, а є лише інструментами для досягнення вищих людських цінностей. Поява автомобілів сама по собі не визначає прогрес, а ось те, що ми почали економити свій час та ресурси, активно реагувати на речі, що потребують швидкого втручання, вже є проявами покращення життя.

20 сторіччя та його негативні аспекти стали причиною для відходу від ідеї сталого прогресу, який у кінці задовольнить усі людські потреби та стане втіленням всесвітніх цінностей. Виходячи з цієї тенденції до зміни думки, можна сказати, що прогрес - це непостійна ідея, яка зумовлюється станами суспільства. Коли людство наближається до своїх ідеалів, тобто очевидно прогресує, науковці намагаються це закріпити, як основну, коли ми починаємо руйнувати збудоване раніше, хочеться зауважити на сумнівності утопічних ідей. У час історичного розчарування, з’являється ідея кризи, яка стає нормальним аспектом життя соціуму. Суспільство трансформується після кризових станів, проте вже не факт, що у кращу сторону.

Не зважаючи на те, що науковці 20 сторіччя намагалися відійти від теорії прогресу, сучасна наука пропонує альтернативу, яка б поєднували усі аспекти суспільних трансформацій та враховувала реальні причини та наслідки цього

процесу. Наразі, вчені відходять від того, що прогрес - неминучий процес, який не залежить від тих соціальних процесів, які здійснюються індивідами на різних рівнях соціальної реальності. Теорії постмодернізму пропонують ідею, в якій прогрес може відбуватися, а може ні в залежності від індивідуальних або колективних дій. На перший план становяться індивіди та соціальні групи, як агенти соціальних змін та прогресу. Щоб зрозуміти, які агенти впливають на прогрес, а які провокують регрес, треба описати характеристики, які взагалі описують соціального актора та його дії. До таких характеристик може відноситися: якості самого агента; характеристики структури, природного середовища, історичної складової та майбутнього, яке передбачається (позитивне або негативне) [Штомпка, 1996]. Відштовхуючись від цих характеристик можна змодельовати систему прогресивних або регресивних трансформацій, беручи до уваги зовнішні вимір діяльності агентів змін. Так як ми відходимо від того, що зміни мають незалежний від суспільства характер, варто уточнити, що багато залежить від індивідуальних можливостей агентів змін. Вони повинні володіти свободою для нестандартних дій, які б виходили за рамки та превонсили у вже існуючу, жорстку систему нові ідеї.

Після того, як я визначила для себе категорію соціальних процесів, які й складають поняття соціальних зрушень, а також з'ясувала, яким вбачають рух суспільства, слушно буде сказати, а хто є рушійною та ідейною силою соціальних змін. Хоча раніше вважали, що доля людства лежить у руках Бога або керуються будь-якими іншими містичними та надприродними силами, то зараз ми точно знаємо, що будь-які трансформації походять від суб'єктів або агентів соціальних змін. Агентами можуть бути окремі індивіди або частіше соціальні групи. За Штомпкою агентів можна поділити на три основні групи: 1) харизматичні діячі, або як раніше вважалося наділені творчою енергією індивіди; 2) лідери та можновладці; 3) соціальні рухи, які ще вважаються спражніми суб'єктами соціальних змін, адже вони можуть направляти свою діяльність у розріз з бажаннями та намірами перших двох типів. [Штомпка, 1996]

Якщо казати про особливості суб'єктів політичних змін, то можна виокремити зацікавлені соціальні групи, які приймають участь у політичному житті та діють виходячи зі своїх інтересів: 1) аномічні групи(це угруповання людей, яке швидко з'явилося, як реакція на політичні події та може швидко розпастися, коли їхня діяльність вже не потрібна); 2) інституалізовані групи(ними можуть бути політичні партії, великі корпорації та бюрократичні установи; вони використовують свій інформаційний та економічний вплив для відстоювання своїх політичних інтересів); 3) асоціативні групи (це ті групи, які об'єднують специфічні категорії індивідів, ними можуть бути профсоюзи, об'єднання робітників країни, студентства, тощо; вони є проявом більшості, на відміну від минулих двох груп).[Алмонд, Пауэлл, Стром, Далтон, 2002] Поєднання сил політичних агентів та їхня направлена діяльність може формувати громадянське суспільство, цю тему я детальніше розкрию у розділі 2.

1.2 Особливості соціокультурних трансформацій в Україні

Щоб зрозуміти, як змінюється суспільство та його складові в Україні, треба означити рамки трансформації українського соціуму в роки незалежності. Для цього я звернулася до роботи Євгена Головахи “Українське суспільство: шляхи трансформації”, в якій він описав наступні етапи: «1) стримування інституціональних змін (1992-1994 рр.); 2) становлення подвійної інституціональної системи (1995-1999 рр.); 3) інституціональна криза і «Помаранчева революція» (2000-2004 рр.); 4) нереалізовані «постреволюційні» очікування: від ейфорії до розчарування (2005-2010 рр.); 5) стратегічна невизначеність і нові політичні ризики (2011-2013 рр.); 6) від «драми невизначеності» до трагедії визначення вектору трансформації (2014-2016 рр.); 7) початок декларованого транзиту (2017р. - ?)» [Головаха, 2016, №1, стр. 26-30]

У сучасних дослідженнях українське суспільство називають транзитним або суспільством, що трансформується. Таким чином вчені намагаються

підкреслити нестабільність соціальної системи нашої країни. Транзит переходу від комуністичного минулого до демократії майбутнього відбувається майже в усіх країнах пострадянського простору. Для того, щоб зрозуміти, що саме визначає українське суспільство як транзитне, можна описати притаманні йому характеристики. У таких соціумах загальноприйнята демократія поєднується з місцевим авторитаризмом, олігархією та набуває мафіозно-кримінальних рис. До так званого застою демократичного устрою може призводити некоректне державне управління, несвоєчасні реформи та загалом відсутність послідовності у діях можновладців, чи то з корисних цілей, чи то з звичайного невміння керувати незалежною державою. Транзитне суспільство - це в першу чергу нестабільне суспільство. Ненадійність структурних елементів та невизначеність системи провокує недовіру та ще більше заважає Україні завершити перехід до демократичного суспільства. Трансформація структурних елементів - це процес руйнування минулого та створення майбутнього, який характеризується радикальними змінами та потребує розуміння перетворень і послідовності виконання. Таким чином, суспільство, що розвивається має пройти через кілька етапів на шляху до модернізації: «1) перехід до вільної ринкової економіки; 2) перехід до демократії, базованої на громадянському суспільстві; 3) розвиток суспільної довіри; 4) розвиток культури, що формулює засадничі принципи і норми та створює нові символи, які відновлюють раніше придушені ідентичності, а також символи, з якими всі члени суспільства могли б позитивно себе пов'язувати.»[Драпогуз, 2015: №97, стр. 184-192] На думку Головахи перспективами успішного транзиту є відновлення довіри до політичних діячів, подолання подвійної інституалізації, створення нових соціальних ліфтів та розвиток середнього класу.

Соціокультурний вимір української трансформації також переживає скрутні часи. Наразі наше суспільство знаходиться у періоді, коли радянські цінності все ще актуальні серед літніх людей, проєвропейські серед молоді, а суто українських, які б визначали наше соціум, ще немає. Це провокує конфлікт

поколінь, що в свою чергу посилює національну невизначеність. Якщо говорити про суспільні ціннісні трансформації, то треба визначати їх через індивідів, як носіїв цих цінностей, ідеалів, а також як агентів соціальних процесів та в подальшому соціальних змін. Штомпка визначає соціальні зміни, як травму. Травматичні події для нашого суспільства продукують соціальні зрушення та процес трансформації. Такими подіями за часи незалежності України можна назвати: розпад Радянського Союзу, різного роду конфлікти, у тому числі з Росією, а також ряд революцій, зокрема Революцію Гідності. Люди реагують на ці події, їхня поведінка змінюється, цінності зіштовхуються та починається пошуки нового сенсу. Соціальна невизначеність, економічна нестабільність призводить до того, що цінності нашого суспільства зводяться до простого виживання. Люди турбуються про завтрашній день, недовіра до влади та системи провокують песимістичні настрої, почуття самотності на непотрібності суспільству [Целякова, 2015: №62, стр 50-64]. А для того, щоб людина була відкрита для проєвропейських цінностей, для реформ та для нової інформаційної ери, необхідно щоб її первісні потреби були задоволені, чого ми не спостерігаємо через низький рівень соціального та економічного життя. Найуразливішим прошарком населення вважається молодь. З одного боку вона вже відірвана від радянських цінностей та може допомогти у реформуванні системи. Це ми можемо спостерігати на прикладі Революції Гідності, де студенти вийшли відстоювати своє європейське майбутнє. З іншого боку, зростання у неблагополучному середовищі може тільки більше доказувати те, що зміни неможливі, що нічого неможливо досягнути чесним шляхом.

Такі трансформаційні непорозуміння створюють нові проблеми, які як сніжний ком додаються до перепон на шляху демократизації або модернізації. Однією з таких проблем у сучасному дискурсі визначають соціальну ідентифікацію українського суспільства. Через транзитний характер України ми зіткнулися з тим, що українці повною мірою не можуть досягнути національної ідентичності. Це пов'язано з нав'язуваннями нової ідентичності, яка ще не

притаманна українському суспільстві та руйнування радянської, як тієї, що йде у розріз з новими цінностями. Проте такий спосіб трансформації приносить більше проблем, ніж користі, через те, що такий спосіб копіювання чужої ідентифікації не тільки не ілюструє справжнього стану речей, а й стає загрозою на шляху української самоідентичності. Адже ми опиняємося у ситуації, коли скопійована модель поведінки заважає прийняти реальність, яка йде у розріз зі штучними проєвропейськими цінностями, що в свою чергу заважає розвитку самостійної громадської думки.

Отже, щоб дослідити соціальні зміни у різних аспектах українського соціуму, зокрема трансформацію громадянського суспільства, треба мати на увазі її нестабільний транзитний стан, що визначає низький рівень залученості агентів у політичне життя і недовіру українців до системи, яка наразі існує. Враховуючи соціокультурний вимір треба розуміти, що всі реформації даються суспільству нелегко. Важко думати про далеке майбутнє, коли твоє найближче середовище не може забезпечити безпеку та стабільність.

На думку Головахи, саме Революція Гідності стала поштовхом до початку справжньої трансформації, яка в свою чергу охопила всі виміри соціального життя українців, зокрема громадянське суспільство, яке я б і хотіла надалі дослідити у своїй роботі. Тож для детального дослідження трансформації громадянського суспільства я обрала цей кейс, який є найяскравішим проявом громадянського волевиявлення.

1.3 Трансформація цінностей

За Поппером можна розрізнити три види цінностей:

Загальнолюдські цінності - це ті найосновніші людські цінності, які відомі в будь-якій освіченій цивілізації і запропоновані як великими мислителями в історії людства, так і засновниками основних світових релігій. Тут ми можемо думати про такі цінності, як рівність і свобода, справедливість та повага. Ці ідеї існують і зберігаються в "об'єктивному сенсі": вони, наприклад, записані в

книгах, які збереглися б навіть у тому випадку, якщо б загинули всі чоловіки та жінки на землі. Очевидно, що велика частина того, що в емпіричних дослідженнях позначається як «зміна цінності, - це лише зміна відносної важливості, якій приписують ці основні цінності в різних суспільствах та епохах.

Також суспільні цінності або ціннісні орієнтації можна розглядати як більш «конкретні» цінності, що діють у конкретному суспільному контексті і насправді перебувають у певних групах чи групах населення. Прикладом може служити значення "рівності", яке в принципі було відоме ще в античні часи, але з часом все більше узагальнювалось як за змістом (рівність можливостей, тощо), так і за охопленням (рівність між станами, між чоловіками та жінками, між гетеро- та гомосексуалами).

3. Ситуаційні ціннісні орієнтації та норми, настанови та приписи пов'язані з конкретним застосуванням цінностей до соціальної поведінки в конкретних обставинах. Для реалізації повної гендерної рівності потрібні конкретні приписи та заходи, такі як: система квотування для політичних служб, позитивні дії для жінок, норми проти сексуального домагання тощо. Існує ковзний перехід від ціннісних орієнтацій такого роду до поглядів, які зазвичай фіксуються в ході опитування. Ставлення до конкретних об'єктів (осіб або зразків поведінки) може містити деякі оціночні або нормативні елементи, але вони також містять більше ідіосинкратичних індивідуальних уподобань та побажань.

Інглехарт припускає, що зміна цінностей є прямим наслідком технологічного та економічного розвитку. Ця теза передбачає, що це відбувається фіксовано, лінійно: "Економічний розвиток призводить до конкретних змін у масових цінностях і системах переконань" [Інглехарт, 1997], і "має тенденцію рухати суспільство в приблизно передбачуваному напрямку: індустріалізація професійна спеціалізація, підвищення рівня освіти, підвищення рівня доходів і, зрештою, приносить непередбачені зміни - зміни гендерних ролей, ставлення до влади та сексуальних норм, зниження рівня народжуваності; більш широка політична участь; і менш легко вести публіку. Незважаючи на

неодноразове твердження Інглехарта про те, що модернізація не йде лінійним шляхом, що вона є імовірнісною, а не детермінованою та згадуючи про "механізм зворотного зв'язку від культури та цінностей до економічних змін" [Інглехарт, 1997], він пропонує однолінійну, монокоузальну теорію змін. У зв'язку з цим він дотримується старої традиції у філософсько-історичному мисленні та соціологічному теоретизуванні.

Теорія Інглехарта є однолінійною та монокоузальною через два припущення:

1. Основним фактором, що визначає зміни, рівень технологічного та економічного розвитку, є кількісний вимір, який демонструє більш-менш безперервний прогрес і збільшення від початку індустріалізації;

2. Незважаючи на всі свої обмеження та винятки, Інглехарт позначає прямий взаємозв'язок між економічним розвитком та зміною вартості, особливо при переході від нижчої до вищої форми економіко-індустріального суспільства. Отже, перехід від індустріального до постіндустріального суспільства «призводить до зростаючого акценту на самовираженні», а відповідний підйом загального багатства суспільства веде до зміщення цінностей «від переважного акценту на економічній та фізичній безпеці до зростаючого акценту на суб'єктивних добробуту та якості життя [Інгелхарт, Бейкер, 2000]; Коротше кажучи, зміна переходить від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей

У своєму дослідженні, що підтверджувало б вплив економічного розвитку на цінності він зробив висновок, що Індустріалізація сприяє переходу від традиційних до світсько-раціональних цінностей, тоді як піднесення постіндустріального суспільства призводить до переходу до більшої довіри, толерантності, добробуту та постматеріалістичних цінностей. Економічний крах має тенденцію рухати суспільства в протилежному напрямку. Якщо економічний розвиток триватиме, ми очікуємо подальшого занепаду інституціоналізованої релігії. Вплив традиційних систем цінностей навряд чи зникне, оскільки системи

вірувань демонструють неабияку міцність і стійкість. Емпіричні дані 65 суспільств вказують на те, що цінності можуть змінюватися і змінюватися, а також те, що вони продовжують відображати культурну спадщину суспільства.

Теоретики модернізації частково мають рацію. Підйом індустріального суспільства пов'язаний з послідовними культурними зрушеннями від традиційних систем цінностей, а підйом постіндустріального суспільства пов'язаний із відходом від абсолютних норм і цінностей до синдрому все більш раціональних, толерантних, довірливих, постіндустріальних цінностей. Але цінності, здається, залежать від шляху: історія протестантських чи православних, ісламських чи конфуціанських традицій породжує культурні зони з характерними системами цінностей, які зберігаються після контролю за наслідками економічного розвитку. Економічний розвиток, як правило, штовхає суспільства у спільному напрямку, але замість зближення вони, схоже, рухаються паралельними траєкторіями, сформованими внаслідок їх культурних спадщин.

Висновки до розділу 1

Соціальні процеси - це те, на чому тримається теорія соціальних змін, найменша одиниця, яку можна дослідити. Вони відбуваються на різних рівнях соціальної реальності та впливають один на одного. Макропроцеси можуть впливати на мікро та навпаки. Процеси, які відбуваються на рівні індивідуальних дій акторів, які залежать від їхніх власних мотивів, називають тими, що походять знизу. Ті які контролюються та є реакцією на соціальну реальність, називають тими, що походять зверху або запланованими. Деякі процеси тягнуться роками, перш ніж вони зможуть досягти своєї мети, інші проходять швидко, так і не трансформували суспільство.

Щоб дослідити соціальні зміни у різних аспектах українського соціуму, зокрема трансформацію громадянського суспільства, треба мати на увазі її нестабільний транзитний стан, що визначає низький рівень залученості агентів у

політичне життя і недовіру українців до системи, яка наразі існує. Враховуючи соціокультурний вимір треба розуміти, що всі реформації даються суспільству нелегко. Важко думати про далеке майбутнє, коли твоє найближче середовище не може забезпечити безпеку та стабільність.

На трансформацію цінностей впливає багато різних факторів, які під час формування історії можуть мати більший або менший вплив. Наразі вчені сходяться у тому, що індустріальний прорив має вагу у зміні цінностей найбільше по всьому світі для різних суспільств. Окрім економічної складової кожна країна розвивається у своїх ціннісних орієнтирах окремо, найяскравіше цю різницю можна відчувати порівнюючи трансформаційні шляхи суспільств з різними релігійними конфесіями.

РОЗДІЛ 2. Формування в Україні громадянського суспільства

2.1 Теоретичні засади громадянського суспільства

Громадянське суспільство - це вища ступінь свідомості та сили громадян будь-якої країни. У наступних пунктах я хотіла б описати причини виникнення громадянського суспільства, його сутність та необхідність у сучасному світі. Також я зосереджу свою увагу на тому, на якому етапі громадянське суспільство в Україні та які цінності несуть члени громадських угруповань, за якими можна ідентифікувати наявність такого демократичного явища.

2.1.1 Роль і місія громадянського суспільства

Громадянське суспільство, як явище, яке визначає владу народу міста над його суспільним життям починає формуватися ще в античні часи на території полісів. Феномен середньовіччя перериває демократизацію суспільства на деякий історичний час і вже з розквітом капіталізму ідея громадянського суспільства повертається у новому вигляді. Розвиток товарообігу, накопичення капіталу та становлення вільного ринку - все це стало поштовхом до формування нового типу суспільства. Якщо раніше держава була головною у надання прав та свобод, то з появою капіталістичної економіки, люди у містах почали турбуватися про власний добробут самі, незалежно від того, що їм можуть надати або не надати владні структури. Поява приватної власності, на яку більше не може впливати держава, якої не можна більше позбавити в односторонньому порядку, й вважається головною характеристикою розвитку громадянського суспільства. Людям відкрились нові можливості та нові обов'язки, адже держава більше не відповідальна за їхнє соціальне життя. З'явилася необхідність створювати функціональні угруповання, які б задовольняли суспільні, економічні та політичні потреби громадян. Не можна сказати, що громадянське суспільство це якісь конкретні соціальні групи або прошарки, це система, яка

поєднує у собі різних індивідів під одними цілями, прагненнями та сподіваннями[Пасько, 1994]. Вчені визначають, що подібно до “невидимої руки ринку”, громадянське суспільство також керується суспільними тенденціями та дає змогу змінювати вектор розвитку в залежності від появи нових ідей та прогресивних думок. Основою утворення такого суспільства є прагнення звільнення від тоталітарних традицій відносин між індивідом та державою. Після економічної характеристики важливою складовою появи та існування громадянського суспільства - є розвинути демократія. Без неї не може існувати вільних громадських об'єднань так само, як і вільного ринку.

Сучасні громадянські суспільства різних країн мають відміну один від одного історію формування та теоретичну обґрунтованість. Викоремлюють американську, британську та континентальну моделі громадянського суспільства. Хоча між ними є різниця всіх їх об'єднують основні функції громадянський суспільств. Як було зазначено раніше, таке соціальне об'єднання було сформовано внаслідок здобуття громадянами прав та свобод, за які меншою мірою несе відповідальність держава, тож таке суспільство ває самотужки задовольняти правові, економічні та соціальні потреби соціуму. З цього й впливають основні функції за моделлю Меркеля та Лаута: 1) захист громадян: ця основна функція громадянського суспільства полягає у захисті життя, свободи та власності від нападів та деспотизму з боку держави чи інших органів влади; 2) моніторинг підзвітності: ця функція полягає головним чином у моніторингу діяльності центральних органів влади, державного апарату та уряду. Це також спосіб контролю центральних органів влади та притягнення їх до відповідальності. Моніторинг може стосуватися різних питань, таких як права людини, державні витрати, корупція та відвідування початкової школи. Функція заснована на поділі влади Монтеस्क'є, що посилюється перспективами співпраці у галузі розвитку; 3) Адвокація та комунікація з громадськістю: Громадянське суспільство має важливе завдання сформулювати інтереси - особливо маргіналізованих груп - та створити канали комунікації, щоб залучити їх до

громадського порядку денного, таким чином підвищуючи обізнаність громадськості та обговорюючи їх. У співпраці у галузі розвитку ця функція Габермаса в основному описується як адвокація. 4) соціалізація: своїм багатим асоціативним життям громадянське суспільство сприяє формуванню та практиці демократичних установок серед громадян. Таким чином люди вчаться розвивати толерантність, взаємну довіру та здатність знаходити компроміс за демократичними процедурами. Отже, демократія забезпечується не лише юридичними інститутами, але і звичками громадян; 5) розбудова громади: залучення та участь у добровільних об'єднаннях також має потенціал для зміцнення зв'язків між громадянами, тобто створення соціального капіталу. У випадках, коли до асоціацій входять члени інших етнічних або соціальних груп, це також попереджає розкол у суспільстві та сприяє соціальній згуртованості; 6) посередництво між громадянами та державою: громадянське суспільство та його організації виконують роль збалансування сил та ведуть переговори з державою шляхом встановлення стійких відносин між різними груп інтересів та незалежних державних інституцій; 7) надання послуг: Безпосереднє надання послуг громадянам є важливою частиною діяльності об'єднань громадянського суспільства, наприклад групи самопомогі. Особливо, у випадках, коли держава слабка, це стає основною діяльністю надання притулку, охорони здоров'я чи освіти [Paffenholz, 2006].

Хто саме виконує ці функції та як суспільство поділяється на групи, яким притаманні ті чи інші характеристики? За Марком Говардом громадянське суспільство - це спільнота громадян, яка збирається разом та об'єднується в публічному "просторі", який відрізняється від індивідуальних, сімейних та дружніх мереж, з одного боку, та держави та ринку, з іншого. Цей простір складається з посередницьких груп, організацій та асоціацій, які офіційно засновані, захищені законом, автономно управляються та добровільно приєднуються до них звичайними громадянами[Howard, 2002]. Функціонують такі угруповання за принципами демократичного суспільства, розділяють

демократичні цінності та свободи, такі як: громадянство і громадянськість; компетентність і відповідальність; свобода; конституція і конституціоналізм; свобода слова; громадська думка; людська гідність; моральна автономія; приватність; громадянська асоціація; соціальний порядок.[Щедрова, 2005]

2.1.2 Ціннісні орієнтири громадянського суспільства

У минулому підрозділі другого розділу я згадувала про демократичні цінності, за якими функціонує громадянське суспільство. У статті “Демократичні цінності та трансформація Радянського Союзу” за авторством Джеймс Л. Гібсон, Реймонд М. Дач і Кент Л. Тедін, було виокремлено основні сім демократичних цінностей: 1) політичну толерантність; 2) цінність свободи; 3) підтримка норм демократії; 4) свідомість прав; 5) підтримка інакодумства; 6) підтримка незалежного ЗМІ; 7) підтримка організації конкурентних виборів.[Huntington, 1984]

Політична толерантність. Жодна демократична цінність не приділяла такої уваги емпіричних теоретиків, як політична терпимість. Науковий інтерес зосередився на питанні чи будуть громадяни терпіти політичну діяльність своїх найбільш ненависних опонентів. Як правило, толерантність вважається важливим елементом демократичної політики. Без толерантності широкомасштабні суперечки неможливі, легітимність режиму під загрохо., і панує аномічна невідповідність.

Цінність свободи. Практично в усіх визначеннях демократії центральним аспектом є свобода людини. Влада демократичних держав повинна бути не тільки обмежена, але демократії вимагають й гарантованих можливостей для громадян - як окремо, так і групами - конкурувати за політичну владу. Індивідуальна свобода - це здатність змагатися за владу і є важливим мастилом для механізму демократії.

Підтримка демократичних норм. Це про те, наскільки люди розуміють що таке демократія, як вона функціонує та чи дотримуються вони цих норм у

повсякденному житті. Для визначення такої цінності використовують прямі питання, а також відірвані від абстрактних значень питання про повсякдення індивіда.

Свідомість прав. Це міра, в якій громадяни готові відстоювати свої права та обізнані у праві на свободу слова, на приватність та у тому, що вони є повноправними членами політичного життя країни. Ця цінність може проявлятися у залученості до громадянського життя, а також у вірі в те, що вони можуть впливати на політичні процеси.

Підтримка дисидентства. У демократичній політичній системі громадяни повинні мати можливість оскаржувати дії влади та не погоджуватися з тими, кого вважає неприйнятними. У більш самодержавних системах розбіжності та незгоди стримуються. Подібно до того, як громадяни не відстоюють “права на права” в таких системах, вони не висувають основної вимоги про незгоду з урядом. З огляду на традицію в більшості радянської історії громадян, які приймають відносно пасивну роль, ми не очікуємо, що знайдемо дуже широку підтримку думки, що громадяни повинні мати можливість не погоджуватися зі своїм урядом.

Підтримка незалежних ЗМІ. Необхідність незалежних ЗМІ в демократичних країнах очевидна. ЗМІ, які залежать від уряду - або через пряму цензуру, або навіть через політичний контроль за розподілом паперу - не можуть служити контролем щодо довільного та самодержавного уряду. Підтримка енергійних, плюралістичних ЗМІ є важливою складовою базових демократичних цінностей.

Популярна підтримка інституту конкурентних виборів. Будь-який перелік характеристик, що визначають демократію, повинен включати вибори. За даними Хантінгтона [Huntington, 1984] „політична система визначається як демократична в тій мірі, в якій її наймогутніші колективні органи, що приймають рішення, обираються шляхом періодичних виборів, на яких кандидати вільно

змагаються за голоси і на яких має право практично все доросле населення голосувати."

Ці цінності не існують окремо, вони також як і інші є лише частинами соціальної свідомості, на яку можуть впливати різні фактори життя індивіда. Його освіта, матеріальне становище, стать, вік та покоління, членство у громадських або політичних організаціях.

2.2 Особливості становлення громадянського суспільства в Україні

Значення та інтерпретації громадянського суспільства та, відповідно, його побудови залишаються неясними та суперечливими у пострадянських політичних та ідеологічних дискурсах. Ідеологічні деформації та політичні маніпуляції у пострадянському дискурсі про громадянське суспільство (а також його нерозвинені інститути, практики та цінності в пострадянських слов'янських перетвореннях), безперечно, мають свої власні соціально-політичні, культурні та історичні причини. Під цим мають на увазі, перш за все, той факт, що ці перетворення відбувалися під сильним впливом пострадянських традицій суспільного життя та під патронатом державних інституцій. На відміну від демократичних трансформацій у Центральній Європі та країнах Балтії, пострадянські та, зокрема, українські «незавершені революції» розпочалися та розвиваються за активного залучення адміністративного ресурсу під наглядом нещодавно розформованої пострадянської державної бюрократії. Енергія національно-демократичного руху на початку 90-х була використана для переформування новоствореної національної держави. Частково завдяки цим в історичних та соціально-політичних обставинах пострадянський зміст громадянського суспільства часто маніпулятивно зменшувався в офіційному дискурсі до низки громадських організацій, які, імовірно, діють під патронатом держави та вимагають "організаційної допомоги" від вищезазначених. Це нагадувало колишні комуністичні "добровільні" організації, такі як Комсомол

(молодіжна комуністична ліга), радянські (а також пострадянські офіційні) профспілки тощо.

Важливі компоненти громадянського суспільства - а саме, громадська практика, спільні громадянські цінності, соціальний капітал, і, зокрема, його етичні та культурні виміри - часто практично ігноруються в пострадянській схемі мислення. Певною мірою це також відображає рівень загальних знань громадськості про громадянське суспільство як соціальну та політичну програму.[Степаненко, 2006] Як показує одне з останніх опитувань української громадської думки, близько 20 відсотків респондентів описують «громадянське суспільство» з точки зору авторитарно-патерналістської моделі, в якій держава контролює діяльність неурядових організацій та задовольняє інтереси громадян. Крім того, майже 40 відсотків респондентів цього дослідження мають лише неясне уявлення про те, що саме таке "громадянське суспільство". За даними опитування, проведеного серед представників неурядових організацій в Україні в жовтні-грудні 2002 року, практично всі респонденти які отримали запитання, визнали, що рівень знань та інформації широкого суспільства про діяльність неурядових організацій був недостатнім.

Наразі, оскільки громадські волонтерські асоціації та організації все ще залишаються головною соціальною тканиною у розвитку цінностей участі, головною проблемою посткомуністичної трансформації України залишається та сама: дуже відсутній «аргумент громадянського суспільства». У статистичному відношенні це означає стабільний, але різко низький рівень участі громадян та значно невелику частку соціально активного населення.

У сучасному українському соціальному розвитку дослідники виокремлюють щонайменше два фактори, які можна визначити як перешкоди для створення соціального капіталу та покращення якості людського виміру громадянського суспільства.

По-перше це корумпованість соціального простору пострадянських країн, ця система структурно вбудована в нестійку соціальну структуру суспільства.

Особливо це стосується середнього класу, який вважається головним соціальним суб'єктом та гарантом ефективного громадянського суспільства. Пострадянські випадки доводять, що соціальні "аутсайдери" та олігархи не потребують реального громадянського суспільства. Майже тринадцять років соціальних перетворень в Україні, Росії та Білорусі не призвели до формування соціально та економічно незалежних індивідів або до міцного середовища середнього класу. Трансформація ідентичності до більш відповідальної та самостійної концепції ще не має популярних коренів у пострадянському суспільстві. Поки пострадянський середній клас залишається невиразним соціологічним фантомом, пострадянське громадянське суспільство не матиме природного та надійного соціального ґрунту для свого розвитку.

По-друге, несприятливі демографічні тенденції останнім часом мають прямий зв'язок із дефіцитом соціального та людського капіталу. Дві тривожні тенденції демографічної ситуації в Україні - це депопуляція та еміграція. За оцінками деяких експертів, близько 7 мільйонів українців постійно чи періодично працюють за кордоном. Без сумніву, переважна більшість цих вимушених мігрантів - молодь та люди середнього віку; отже, групи, які є найбільш соціально активними, втрачаються як людські ресурси для громадянського суспільства України. Кожен з трьох українських громадян хотів би переїхати до іншої країни. Соціологічно кажучи, це яскрава реакція на ситуацію в країні та відображення народного песимізму щодо того, що ситуація покращиться найближчим часом. Бажання мігрувати серед українського населення також виявляє порушений, хоча б уявний соціальний договір між державою та її громадянами, в якій громадяни були лояльними до держави в обмін на її політику економічного добробуту та демократичних реформ. Крім того, навряд чи можна очікувати, що люди відчуватимуть гордість за те, що вони українці, коли вони все ще не повністю ототожнюють себе з українською громадянською ідентичністю.

Певний, все ще обережний оптимізм щодо перспектив українського громадянського суспільства може бути пов'язаний із зазначеними тенденціями трансформації особистої ідентичності до більш самостійного зразка соціальної діяльності. Також є ознаки того, що українці приймають постматеріальні цінності, особливо завдяки зростанню обізнаності про значення прав і свобод. Як показують дані моніторингу з початку 2000-х років, дефіцит юридичних знань та допомоги у захисті своїх прав респонденти розглядали як більш значний недолік, ніж можливість отримання основних продуктів харчування. Також спостерігаються сприятливі тенденції трансформації української громадської думки як важливого соціального інституту. Однак громадська думка ще не набула статусу, з яким вона могла б здійснювати контроль над урядом.

Хоча ці позитивні тенденції зростання критичного та соціально-конструктивного потенціалу громадянського суспільства України ще не призвели до готовності та здатності громадян захищати свої права від урядових структур, цим позитивним ознакам слід радіти. Все ще вузькі та в основному орієнтовані на себе інституційні структури громадянського суспільства в Україні потребують підтримки населення, потребують ефективності та корисності людей. Але з іншого боку, люди повинні звертатися до політики та соціальної діяльності, не очікуючи, що їх проблеми вирішить хтось зверху чи збоку.

Висновки до розділу 2

Громадянське суспільство, як явище, яке визначає владу народу міста над його суспільним життям починає формуватися ще в античні часи на території полісів. Феномен середньовіччя перериває демократизацію суспільства на деякий історичний час і вже з розквітом капіталізму ідея громадянського суспільства повертається у новому вигляді. Розвиток товарообігу, накопичення капіталу та становлення вільного ринку - все це стало поштовхом до формування нового типу суспільства.

У статті “Демократичні цінності та трансформація Радянського Союзу” за авторством Джеймс Л. Гібсон, Реймонд М. Дач і Кент Л. Тедін, було виокремлено основні сім демократичних цінностей: 1) політичну толерантність; 2) цінність свободи; 3) підтримка норм демократії; 4) свідомість прав; 5) підтримка інакодумства; 6) підтримка незалежного ЗМІ; 7) підтримка організації конкурентних виборів.[Huntington, 1984]

У сучасному українському соціальному розвитку дослідники виокремлюють щонайменше два фактори, які можна визначити як перешкоди для створення соціального капіталу та покращення якості людського виміру громадянського суспільства. По-перше це корумпованість соціального простору пострадянських країн, ця система структурно вбудована в нестійку соціальну структуру суспільства. По-друге, несприятливі демографічні тенденції останнім часом мають прямий зв'язок із дефіцитом соціального та людського капіталу.

РОЗДІЛ 3. Дослідження трансформації демократичних цінностей в Україні на основі даних міжнародного дослідження цінностей

Для дослідження ціннісних трансформацій я буду використовувати відкриті дані від The World Values Survey. Для аналізу я обрала найперший рік, коли в Україні було проведене опитування (третя хвиля, 1996 рік) та останнє (сьома хвиля, 2020). Так як структуру опитувальників дещо відрізняється, для основного порівняння я обирала ідентичні питання, проте за специфікою років, я буду доповнювати аналіз додатковими питаннями, які відповідають моїм завданням та гіпотезам.

The World Values Survey (WVS) - це міжнародна дослідницька програма, присвячена науковому та академічному вивченню соціальних, політичних, економічних, релігійних та культурних цінностей людей у світі. Метою проекту є оцінка того, як впливає стабільність чи зміна цінностей у часі на соціальний, політичний та економічний розвиток країн та суспільств. Проект виріс із дослідження Європейських цінностей і був започаткований у 1981 році його засновником та першим президентом (1981-2013) професором Рональдом Інглехартом з Мічиганського університету (США) та його командою, і з тих пір він розповсюджений у 120 світових товариствах.

Основним інструментом дослідження проекту є репрезентативне порівняльне соціальне опитування, яке проводиться у всьому світі кожні 5 років. Широкий географічний та тематичний обсяг, безкоштовна доступність даних опитування та висновків проекту для широкої громадськості перетворили WVS на одну з найбільш авторитетних та широко використовуваних національних опитувань у галузі соціальних наук. На даний момент WVS - це найбільше некомерційне транснаціональне емпіричне розслідування людських вірувань та цінностей, яке коли-небудь виконувалось. [силка на сайт]

3.1 Аналіз громадянської залученості українців під час третьої хвилі дослідження

Громадянське суспільство це перш за все свідомі групи людей, які знаються на політичній ситуації та роблять кроки для покращення життя навколо себе. Для того, щоб оцінити масштаби залученості українців у громадянське та політичне життя суспільства я обрала кілька змінних з масиву даних, які надає WVS.

Наприклад, питання V7 про те, наскільки важлива політика в житті індивідів, розкриває те, як вони відчують вплив цих інститутів на своє повсякдення. Лише 30% респондентів вважають, що політика важлива в їхньому житті. На мою думку, це показує те, наскільки люди не усвідомлюють себе у політичному полі країни, не вважають, що можуть впливати на події та приймають як дане усе, що робить “верхівка”. Адже питання V37, в якому запитують про те, наскільки часто політика стає темою для обговорення, ілюструє, що люди дійсно цікавляться перебігом подій, таким чином 70% респондентів вказали, що обговорюються політику зі своїм оточенням. Лише 50% тих, хто ніколи не обговорює політику вважає, що вона не важлива у їхньому житті. Ще одним питанням, яке б розкривало наскільки українці залучені у політичне життя країни було питання V117 про саме зацікавленість у політиці. 40% респондентів відповіли, що деякою мірою цікавляться політикою. Кореляційний аналіз показав, що чим більше українці зацікавлені політикою, то тим більше вони обирають політику, як важливу частину їхнього життя.

Наступним питанням, яке б допомогло мені фактично зрозуміти, наскільки люди залучені у громадськість, було V28-36 в якому було надано список різних організацій, від релігійних до профсоюзних і запропоновано обрати, до яких входить респондент та яку участь бере. Опитувальник 1996 року не розділяє політичні та громадські організації, а надає такі варіанти, як “політична партія, рух” та “організація з охорони навколишнього

середовища, екологічна організація”. Результати опитування демонструють, що українці неохоче залучаються до різних організацій і громадські не є виключенням. Лише близько 3% респондентів вказали, що входять до політичних рухів або займаються проблемами навколишнього середовища, з усіх, хто позитивно відповідав на ці два запитання лише 5 людей віднесли себе і туди, і туди.

У 1996 році українці вже вбачали в демократії кращий вибір для політичної системи, там все менш обирали правління військових, як реальний варіант розвитку для країни. Українці часто обирали як необхідність при владі експертних людей та вбачали в ідеальному лідері сильного політика, на той час більшість людей не находили цих рис у владі та були незадоволеними управліннями та темпами демократизації.

Таким чином, у складний період 90-х ми бачимо, що громадянське суспільство дуже не розвинене. Люди не до кінця розуміють, що коїться у політичному полі, росте недовіра до влади та незадоволеність управлінням. Українці сподівалися на демократизацію та бачили у ній хороший варіант політичної моделі. Тепер перейдемо до нашого сьогодення та подивимося, як змінилася або ні ситуація з залученістю українців у громадянське суспільство з часом, станом на 2020 рік.

Зацікавленість у політиці українцями залишилися на тому ж рівні, що і 1996, різниця у співвідношеннях 1-2%. Що дійсно змінилося, це залученість українців у громадських організаціях. Таким чином, ми маємо, що станом на 2020 рік 8% громадян залучені у політичні партії або рухи і близько 8% залучені у еко-організації. На мою думку, цей прорив з 1,5% до 8% міг бути здійснений за допомогою доступності інформації та відкритості політики. Щодо найкращої для України політичної системи, то українці продовжують вважати, що демократична система є дуже хорошою альтернативою. У зв'язку з розв'язанням війни на сході України, на 10%

збільшилася підтримка Україною управління військовими, а незалежним експертам менше людей надає перевагу.

Дане дослідження WVS дає можливість відслідковувати, наскільки люди готові брати участь у політичних та громадських заходах. Тож я дізналася, що 1996 році майже половина українців готова підписувати петиції та бути учасниками мирних, санкціонованих акцій протест. Менше, 23% брали б участь у бойкотах, 12% у несанкціонованих акціях та 4,8% у захваті підприємств. Сьома хвиля дослідження WVS показала незначні зміни в усіх категоріях, окрім участі у несанкціонованих акцій, процент людей, які готові вийти на недозволені владою протести, виріс майже у два рази, та складає близько 29% на 2020 рік. Також, найновіша хвиля розширила частину анкети про політичні та громадські волевиявлення та надала більше варіацій. Таким чином зараз відомо, що половина українців могла б пожертвувати гроші організаціям, 58% зверталися б до урядовців. Також, деякі українці агітували би інших задля участі у політичних акціях та у виборах, 24% та 26% відповідно. З розвитком інтернет-комунікацій, дослідження все частіше вводить питання про життя індивідів у мережі і політична тема не стала виключенням. Якщо у 2020 році 52% людей готові підписувати політичні петиції в цілому, то електронні петиції викликають менше довіри і відповідно менше людей, а саме 42%, підписували б такі звернення.

Додатково до цих даних, я намагалася знайти зв'язок між політичною залученістю та зацікавленістю та різними демографічними показниками. У 1996 році ми можемо спостерігати, що більшість людей, які входять до політичних партій це чоловіки, у випадку з організаціями щодо навколишнього середовища, то тут порівно як жінок, так і чоловіків. На мою думку це ілюструє існуючий і досі сексизм у політичному полі та більшу свободу від нього у громадських організаціях, які є проявом самостійного угруповання.

У політичних організаціях більше всього людей за 50 років, тоді як до еко-організацій частіше входять люди від 30 до 49 років. Явної кореляції між рівнем освіти та залученості у громадських організаціях я не виявила, проте велика частка людей, що входять до них мають вищу освіту. Таким чином можна казати про вищу освіту, як про фактор розширення можливостей соціального вибору для людини з більш високим рівнем його соціального і громадянського визнання і громадянської компетентності.

У демографічному вимірі у 2020 році спостерігається відносно така ж сама картина з тією різницею, що частка жінок і політичних організаціях зростає, а також вони частіше стають активними членкинями громадських організацій.

Отже, можна сказати, що за 24 роки українці не перестали менше цікавитися політикою, але все ж таки більшість не вважає її важливою частиною свого життя. На мою думку, з роками, з доступністю до політики та влади, також разом з демократичним розвитком ми можемо прослідкувати зростання залученості українців у громадські організації, що може свідчити про більш розвинене громадянське суспільство. Активність українців у політичних подіях майже не змінилася за 24 роки. Виріс ще відсоток тих, хто готовий виступати у несанкціонованих протестах.

3.2 Ціннісні трансформації громадянського суспільства

У 2 розділі я розглянула основні демократичні цінності, які також можуть бути також релевантні для громадянського суспільства. Все ж за тими ж результатами дослідження ВВС я порівняю, наскільки трансформувалися або ні демократичні цінності у громадянському суспільстві України. Для цього я виокремила для себе змінні, які відповідають необхідним мені індикаторам(див Таблицю). Так як опитувальник 1996 та 2020 дещо відрізняється і не дублюється один в один,

я буду описувати максимально близькі по значенню питання та інтерпретувати їх у контексті того часу, коли опитування було проведено.

Таблиця

	3 хвиля(1996)	7 хвиля(2020)
Цінність свободи слова	V106-107 Важливість захисту свободи слова	Q154-155 Важливість захисту свободи слова
Підтримка демократичних норм	V160-163 Про підтримку тих чи інших складових демократичної політичної системи	Q250. Наскільки для Вас важливо жити в демократичній країні?
Свідомість прав	V104-105 Важливість створення умов, коли люди мають більше можливостей вирішувати, що повинно робитися у них на роботі, за місцем проживання тощо	Q253 В якій мірі в Україні поважаються права людини? Чи відчуваєте Ви, що..? Q156-157 Важливість руху до менш безособового і більш гуманного суспільства Q232 Наявність реального вибору у виборців
Підтримка дисидентства	V106-107 Надання народу можливості більше впливати на прийняття урядом важливих рішень	Q154-155 Важливість надання народу можливості більше впливати на прийняття Урядом важливих рішень
Довіра до інших людей та політичних інститутів	V27 Як Ви вважаєте, більшості людей можна довіряти чи потрібно бути дуже обережним у стосунках з людьми? V135-150 Я назву Вам деякі організації та громадські інститути. Скажіть, будь ласка, наскільки Ви довіряєте кожній з них: повністю довіряєте, деякою мірою довіряєте, чи не дуже довіряєте або зовсім не довіряєте?	Q57 Як Ви вважаєте, більшості людей можна довіряти чи потрібно бути дуже обережним у стосунках з людьми? Q64-83 Я назву Вам деякі організації та громадські інститути. Скажіть, наскільки Ви довіряєте кожному з них: повністю довіряєте, деякою мірою довіряєте, не дуже довіряєте або зовсім не довіряєте?
Популярна підтримка інституту конкурентних виборів.	-	Q221-222 Коли відбуваються вибори, Ви берете участь у голосуванні завжди, зазвичай або ніколи? Скажіть, будь ласка, окремо для кожного з зазначених рівнів

		Q234 Деякі люди вважають, що проведення чесних виборів істотно впливає на їхнє життя; інші говорять, що ніякого особливого впливу вони не спричиняють. А для Вас особисто наскільки важливо, щоб проводилися чесні вибори?
Політична толерантність	V48, V158 Про важливість розуміти думку іншої людини	-

Цінність свободи слова. Питання, які я обрала для аналізу цієї цінності складається з двох частин. Спочатку людям дають обрати з перелічених варіантів те, що для них перше у пріоритетах, потім, з цього ж переліку те, що менш важливо, але також є у пріоритетах(див. таблиця 2).

	1 вибір	2 вибір
Підтримка порядку в країні	59,3%	23,9%
Надання народу можливості більше впливати на прийняття урядом важливих рішень	15%	22,6%
Боротьба із зростанням цін	23,2%	45%
Захист свободи слова	2,4%	8%

Початок незалежності України були складними часами, як і для інших соціумів, які вийшли зі складу СРСР, тому люди охоче обирали перший та другі варіанти, адже поміж усього іншого вони ілюструють жагу до стабільності та порядку, якого так не вистачало. Лише 2,4% респондентів обирали для першого пріоритету “захист свободи слова” и 8% для другого пріоритету. Такі дані

можуть свідчити про те, що в країні було багато більш масштабних проблем, які прямо торкалися кожного: безлад у керівництві, високі ціни. Не були задоволені первісні потреби у їжі та захисті, тому й не було попиту на те, щоб відстоювати свободу слова, яка на перший погляд, не впливає на буденне життя.

Через 24 роки у опитувальнику збереглась з цього питання таке ж саме формулювання, тому ми зможемо більш точно порівняти відповіді українців(див. Таблиця 3)

	1 вибір	2 вибір
Підтримка порядку в країні	40,2%	32,6%
Надання народу можливості більше впливати на прийняття урядом важливих рішень	24,1%	19%
Боротьба із зростанням цін	31,5%	36,8%
Захист свободи слова	4,2%	11,%

Загальна картина з розподілами відповідей збереглася з 3 хвили, проте ми можемо побачити деякі зміни. По-перше, більше уваги почало звертатися до варіанту “надання народу більше впливати на прийняття урядом важливих рішень”. Поряд з цим, ми можемо спостерігати також невеликий ріст вибору “захисту свободи слова”. На мою думку ці два показники тісно пов’язані між собою та дають привід для того, щоб простежити трансформацію громадянського суспільства в Україні. Адже для того, щоб висловлювати свою думку, важливо, щоб слова, якими активісти говорять за суспільство не були заангажованими.

Підтримка демократичних норм. Для того, щоб мати змоги висловлювати свою думку перед владою, а також, щоб відстоювати свої права на свободу слова необхідно розуміти, як працює демократична система. Громадянське суспільство існує завдяки демократичним нормам та може вирішувати проблеми соціуму через демократичні інструменти. Щоб зрозуміти настрої українців до нової, на час дев'яностих, демократичної політичної системи, я обрала питання, як б ілюструвало ставлення українців до основних стереотипів щодо демократії.

У 1996 році люди схильно ставилися до стереотипів про те, що у демократичних системах багато зайвих балачок(60%) і що вони не справляються з підтримкою порядку в країні(55%). Це може свідчити про те, що люди звикли до того, щоб ними керувала “залізна рука” і тоді можна сподіватися на порядок, а не на зайви розмови, що корелює з тим, що відстоювання свободи слова у 1996 було у найнижчих пріоритетах для українців. Проте незважаючи на це, більшість вважали(76%), що така система, попри всі свої недоліки, все ж таки краща та має право на існування. Можливо у аналізі наступної, 7 хвили, ми побачимо, як змінилося ставлення до демократичних норм та чи почали українці їх підтримувати.

У опитувальнику 2020 року не було схожого питання про підтримання стереотипів щодо демократичної системи, проте була порядкова шкала, яка вимірює наскільки важливо українцям жити у демократичній політичній системі. Таким чином виявилось, що більшість українців обрала за 10-бальною шкалою більше ніж 5 балів, а 45% зазначили вищу міру “абсолютно важливо”. За роки незалежності українці підтвердили свої наміри та бажання жити у вільній демократичній країні та готові притримуватися її норм, незважаючи на недоліки, яка ця система може мати.

Свідомість прав. Для того, щоб громадянське суспільство могло вирішувати свої проблеми та брати на себе відповідальність за процеси, які відбуваються у суспільстві, важливо усвідомлювати свої права та можливості на всіх рівнях життя. На мою думку було б ілюстративно продемонструвати цей аспект для

1996 року через питання про те, наскільки українцям важливо створювати умови, коли люди мають більше можливостей вирішувати, що повинно робитися у них на роботі, за місцем проживання тощо. Це питання знову було поставлено через систему пріоритетів, де свободі вибору рішення протиставляються високий розвиток економіки, обороноспроможність країни та покращення життя міст. Таким чином, варіант з можливостями більше вирішувати на місцях роботи та проживання обрали як перший пріоритет 11% людей, а як другий вже 39%, що є найвищим показником серед інших. Таким чином, можна сказати, що люди знову ж таки більш за все переймаються первісними потребами, адже економіка впливає на продуктивний кошик, житло і тп, а вже у другу чергу піклуються про те, щоб відстоювати право на можливість вирішення питань, які їх стосуються з організаційних та політичних сторін.

Для 2020 року в опитувальник не входило подібне питання, проте було про самовідчуття респондентів щодо дотримання людських прав країною. Більшість українців згодні, що їхніх прав дотримуються відносно добре(39%), лише 5% відмічають, що дотримуються повністю і 17% кажуть про те, що не дотримуються взагалі. Такий показник - це суб'єктивна оцінка громадянами того, як з їх права обходиться держава. На мою думку, добре, що розподіл доволі широкий і нема ілюзії повної гармонії або повного безладу. Можна казати про те, що люди не бояться вказувати на промахи держави і знають ціну своїм правам.

Підтримка дисидентства. Повертаючись до питання, яке я обрала для першої цінності “захист свободи слова”, можна проаналізувати також варіант відповіді, який показує наскільки людям важливо, щоб громадянам давали більше можливостей впливу на рішення держави. Як ми могли побачити, запит на це явище виріс порівняно з 1996 року, люди готові слухати свіжі думки не з вуст тих, хто займає депутатські пости, але не знає, що коїться у суспільстві і які воно має проблеми та які бачить рішення.

Довіра до інших людей та політичних інститутів. Продовжуючи тему

минулої цінності, хочеться затронути взагалі проблему України, як недовіра до влади та політичних інститутів. Як я зазначала у другому розділі, це може бути великою проблемою для функціонування громадянського суспільства, адже без інституцій та формальних дій, важко мати вплив на конкретні трансформаційні процеси. Також, неможливо зібратися та вирішити проблеми суспільства, якщо люди у соціальній групі не довіряють один одному.

Щоб дізнатися стан довіри до політичних інституцій та інших людей у 1996 року, я обрала для себе питання з опитувальника, які показують суб'єктивне відчуття довіри, що ґрунтується на специфічному досвіді і вимірюється двома категоріями: людям можна довіряти та треба бути більш обережним. 69% українців під час третьої хвилі зазначили, що потрібно бути більш обережними. Такий ж самий результат можна побачити по цьому питанню і в результатах за 2020 рік. Не дивлячись на те, що складні для країни часи становлення незалежності пройшли, люди все ж так не можуть довіряти один одному. Не можна також ігнорувати той факт, що за ці роки сталося кілька трагедій, які колихнули суспільство знову.

Друга частина цінності довіри - це довіра до громадських та політичних інституцій. З усіх запропонованих варіантів в опитувальнику я виокремила наступні(таблиця 4)

	Полно-стью доверяю	В некото-рой степени доверяю	Не очень доверяю	Совсем не дове-ряю
Збройні сили	1996 - 19,2% 2020 - 25%	1996 - 48,9% 2020 - 49,4%	1996 - 24,2% 2020 - 16,6%	1996 - 7,8% 2020 - 9,1%
Правосуддя	1996 - 7,6% 2020 - 3,2%	1996 - 36,3% 2020 - 18,7%	1996 - 38,7% 2020 - 37,8%	1996 - 17,4% 2020 - 40,4%
Преса	1996 - 4,1% 2020 - 2,5%	1996 - 39,5% 2020 - 28,9%	1996 - 42,2% 2020 - 42,6%	1996 - 14,2% 2020 - 26%
Профспілки	1996 - 5,1% 2020 - 3,4%	1996 - 33,8% 2020 - 25,1%	1996 - 37,5 2020 - 37,1%	1996 - 23,6% 2020 - 34,4%

Міліція	1996 - 5% 2020 - 4,2%	1996 - 32,5% 2020 - 34,6	1996 - 36,9% 2020 - 37,6	1996 - 25,6% 2020 - 23,6
Уряд України	1996 - 5,8% 2020 - 2,8%	1996 - 37,9% 2020 - 17,5%	1996 - 35,9% 2020 - 40,9%	1996 - 20,4% 2020 - 38,9%
Політичні партії	1996 - 1,8% 2020 - 1,6%	1996 - 18,4% 2020 - 17,5%	1996 - 42,8% 2020 - 37,9%	1996 - 37% 2020 - 43,1%
Верховна Рада України	1996 - 4,6% 2020 - 1,7%	1996 - 33,2% 2020 - 17,2%	1996 - 38,1% 2020 - 36,8	1996 - 24,1% 2020 - 44,3
Державні установи (служби)	1996 - 5,1% 2020 - 2,6%	1996 - 37,7% 2020 - 34,9%	1996 - 41% 2020 - 38,5%	1996 - 16,2% 2020 - 24%

Я скомпонувала в одну таблицю результати за різні хвили, щоб можна було одразу порівняти зміни. На жаль, мої гіпотези щодо того, що українці почали більше довіряти не підтвердилися, а це означає, що у цьому аспекті громадянське суспільство не тільки не продвинулося у розвитку, а й тільки ще більше занепало. Неможливо сконструювати міцні соціальні зв'язки між різними сферами громадськості задля досягнення спільних цілей, якщо немає довіри один до одного. На мою думку причинами такого падіння довіри можуть бути події останніх років, які вкотре доводять, що влада не завжди діє в інтересах суспільства.

Популярна підтримка інституту конкурентних виборів. В опитувальнику 1996 року не було питання про те, як часто українці ходять на вибори та чи агітують за це своє оточення. Проте за статистикою явки на вибори 1994, можна сказати, що люди активно долучалися до дострокових виборів президента України.

Якщо казати про стан інститут конкурентних виборів у сучасності, то для цього я з 7 хвили обрала наступне питання: Коли відбуваються вибори, Ви берете участь у голосуванні завжди, зазвичай або ніколи? Половина

українців(56%) вказали, що завжди беруть участь у виборах національного рівня та 52% завжди беруть участь у виборах місцевого рівня. Якщо судити по явці останніх виборів, то ці цифри гарно репрезентують те, що українців в більшості своїй ходять на вибори та підтримують інститут конкурентних виборів. Лише в середньому 10% респондентів вказали, що ніколи не використовують своє електоральне право. 84% людей вважають, що вибори прямо впливають на їхнє життя.

Остання, але не мало важлива риса громадянського суспільства у демократичній політичній системі - це політична толерантність. Про це важливо казати, адже задля функціональних соціальних зв'язків в суспільстві важливо вміти слухати іншу точку зору та робити аналітичні висновки щодо актуальності інформації. У дослідженні не було прямо запитано про цей аспект, проте анкета 3 хвили може запропонувати питання, яке загалом оцінює важливість чути думки інших. Таким чином 72,5% людей вважають, що для добрих стосунків важливіше зрозуміти чужу точку зору, а не виразити свою. Також, 64% українців схиляються до того, що партійний лідер повинен дослухатися до думки інших та працювати разом, а не відстоювати тільки свою точку зору.

Висновки до розділу 3

Проаналізувавши дані двох хвиль міжнародного дослідження я дійшла висновків, що за 24 роки українське суспільство поки що не готово активно виражати свою громадську позицію. За цей час Україна стикнулася з великими потрясіннями, які можуть тільки почати впливати на формування громадянського суспільства.

Захист свободи слова так ще не став пріоритетом для українців, бо країна ще на тому етапі, коли не задоволені первісні потреби у захисті життя та економічної стабільності. Свої права українці усвідомлюють і відчують, коли її порушують. За час незалежності українське суспільство почало більше

довіряти демократичній політичній системі та все більше схочуються до того, що ця система правильна і вона працює. З підтриманням демократичних норм не справляються владні структури, тому через нечисленні корупційні епізоди, довіра до них сильно впала. Це може бути одним з яскравіших аспектів, який ілюструє специфічний стан громадянського суспільства в Україні. З одного боку, люди знають свої права та готові дотримуватися демократичних норм, а з іншого влада, що не задовольняє потреб суспільства, чим викликає підозрілість та унеможлиблює командну роботу. Для того, щоб хоча б щось зробити з тим, що до парламенту їдуть ті, кого українці не хочуть бачити, треба проявляти більш активну участь у виборчих процесах. Довіра до людей та терпимість до відмінних думок у українців все ще на недостатньому рівні, тому складно буде вибудовувати стосунки навіть один з одним.

Висновки

У своїй роботі я преш за все хотіла з'ясувати, на якому етапі трансформації знаходиться українське громадянське суспільство. Для цього я розібрала, які соціальні процеси сприяють соціальним змінам та яка специфіка цього в Україні. Прочитавши роботи дослідників, які спеціалізуються на соціальних трансформаціях пострадянського простору, зокрема українському, я зрозуміла, що про стале громадянське суспільство поки що в Україні не йдеться. Протягом незалежності України переживала одні складні часи за іншими з різноманітних причин. Для аналізу я взяла порівняти дослідження здавалося б двох різних епох: середина 90-х та 2020 рік, проте деякі дані навіть не змінилися. Українці все ж так не довіряють один одному, ще більш не довіряють владним та громадським організаціям. Рівень усвідомлення прав, а також важливість свободи слова залишилась приблизно на тому ж рівні, адже прості українці все ж так не можуть дозволити задовольнити свої первинні потреби через економічні проблема країни.

Все це підтверджує слова дослідників про те, що важливі компоненти громадянського суспільства - а саме, громадська практика, спільні громадянські цінності, соціальний капітал, і, зокрема, його етичні та культурні виміри - часто практично ігноруються в пострадянській схемі мислення. Певною мірою це також відображає рівень загальних знань громадськості про громадянське суспільство як соціальну та політичну програму.

Мої гіпотези про те, що громадянське суспільство в Україні розвинено слабо і майже не змінювалося з часів початку незалежної історії - підтвердилися. Також я підтвердила теорію про те, що українці підтримують ідеї демократії, проте не проявляють свою громадянську позицію у повній мірі. На мою думку, важливо і надалі досліджувати стан громадянського суспільства в Україні та відслідковувати причини тотальної недовіри. Для цього у майбутньому було б доречно провести глибинні інтерв'ю.

Перелік використаних джерел

1. Алмонд, Г., Пауэлл, Дж., Стром, К., Далтон, Р. (2002). Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор. Москва: Аспект Пресс.
2. Головаха Є. УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ШЛЯХИ ТРАНСФОРМАЦІЇ / Євген Головаха. // Український соціологічний журнал. – 2016. – №1. – С. 26–30.
3. Драпогуз В. П. ТРАНЗИТНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ТИП ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІУМУ / В. П. Драпогуз. // Гілея: науковий вісник. – 2015. – №97. – С. 184–192.
4. Козырев Г. И. Социальные процессы и изменения / Геннадий Иванович Козырев. // Социологические исследования. – 2005. – №3. – С. 113–119.
5. Основи політології: Навчальний посібник / Щедрова Г.П., Барановський Ф.В., Новакова О.В., Пашина Н.П.. – Луганськ: СЛУ ім. В.Даля, 2005. – 170с.
6. Пасько І. Т. Громадянське суспільство і національна ідея / І. Т. Пасько, Я. І. Пасько. – Донецьк: Донецьк: Східний видавничий дім, 1999. – 149 с.
7. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках. Редактор-координатор — академик РАН Г. В. Осипов. — М.: Издательская группа ИНФРА • М—НОРМА, 1998. — 488 с
8. ЦЕЛЯКОВА О.М. СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ / ЦЕЛЯКОВА О.М. // Гуманітарний вісник
9. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. – Princeton University Press, New Jersey. – 1997. – 440 pp
10. Inglehart, R. and Baker, W. Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values // American Sociological Review. – 2000. – Т. 65 (1). – pp. 19–51. – 2015. – №62. – С. 50–64.

11. Huntington, Samuel P. 1984. "Will More Countries Become Democratic?" *Political Science Quarterly* 99:193-218
12. Paffenholz T. *Civil Society, Civic Engagement, and Peacebuilding* / T. Paffenholz, C. Spurk. // *SOCIAL DEVELOPMENT PAPERS CONFLICT: PREVENTION & RECONSTRUCTION*. – 2006. – №36.
13. Marc Morjé Howard, *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe* (New York: Cambridge University Press, 2002)
14. Stepanenko V. *Civil Society in Post-Soviet Ukraine: Civic Ethos in the Framework of Corrupted Sociality?* / Victor Stepanenko. // *East European Politics and Societies*. – 2006. – №4. – С. 571–597.
15. World Values Survey [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.worldvaluessurvey.org>